

ГЮСТАВ ЛЕБОН

ПСИХОЛОГІЯ

МАС

Гюстав Лебон
Психологія мас

«Психологія мас» — друга частина фундаментальної праці Гюстава Лебона, написана в 1895 році, яка подає детальний аналіз психології широких мас (у даному випадку — натовпу), як найважливішого мотиву поведінки індивіда і причини історичних подій.

Психологія натовпу стала розділом соціальної психології, який вивчає поведінку груп людей і відмінності у поводженні юрби та окремих її осіб (індивідів).

Мова про раптові соціальні зміни, спричинені діями великих груп людей, які не були б притаманними одному учаснику подій.

Зміст

Переднє слово

Вступ Ера натовпу

Відділ перший Дух натовпу

Розділ I Загальна характеристика натовпу.

Психологічний закон її духовної єдності

Розділ II Почуття й моральність натовпу

Розділ III Ідеї, міркування й уява натовпу

Розділ IV Релігійні форми, яких набувають всі
переконання натовпу

Відділ другий Думки й вірування натовпу

Розділ I Віддалені фактори думок і вірувань натовпу

Розділ II Безпосередні фактори міркувань натовпу

Розділ III Ватажки натовпу та їхні способи
переконання

Розділ IV Межі мінливості поглядів і вірувань натовпу

Відділ третій Класифікація й опис різних категорій
натовпу

Розділ I Класифікація натовпу

Розділ II Злочинний натовп

Розділ III Присяжні й кримінальні суди

Розділ IV Натовп обранців

Розділ V Парламентські зібрання

Переднє слово

Наша попередня праця була присвячена описові духу рас; зараз ми вивчатимемо дух натовпу.

Обумовлені спадковістю загальні риси всіх індивідів однієї й тієї ж раси становлять дух цієї раси. Та коли певна кількість цих індивідів утворює активний натовп, то спостереження говорить нам, що внаслідок такого зближення індивідів однієї раси з'являються нові психологічні особливості, котрі не лише протиставляються характеру рас, але й здебільшого відмінні від нього значною мірою.

Організований натовп завжди відігравав велику роль у житті народів, та ця роль жодного разу не мала такого важливого значення, як у цю хвилину. Головною характерною рисою нашої епохи є саме заміна усвідомленої діяльності індивідів на несвідому діяльність натовпу.

Я зробив спробу вивчення складної проблеми натовпу винятково через наукові застосунки, тобто, намагався відшукати метод, залишивши поза увагою думки, теорії й доктрини. Я вважаю, що це єдиний спосіб, що дає можливість розкрити бодай частинку правди, особливо у такому питанні, котре так дуже бентежить розум.

Вченому, який починає вивчати якесь явище, не потрібно зважати на інтереси, котрі він може потурбувати своїми відкриттями. Нещодавно один з видатних сучасних мислителів зробив зауваження, що оскільки я не належу до жодної з сучасних шкіл, то вельми часто знаходжуся в опозиції до висновків і підсумків усіх шкіл. Ця нова моя праця, цілком імовірно, може викликати подібні зауваження.

Належати до якоїсь школи — означає необхідним чином поділяти всі її забобони й упередження.

Я повинен, однак, пояснити читачам, чому в моїх дослідженнях я приходжу інколи до цілковито інших висновків, ніж це можна було б очікувати на перший погляд: я вказую, наприклад, на вкрай низький розумовий рівень натовпу, враховуючи навіть збори обраних, і, поміж тим я все-таки заявляю, що було б небезпечним торкнутися організації цих зібрань.

Ретельне вивчення історичних фактів змусило мене дійти висновку, що соціальні організми так само складні, як і організми всіх живих істот, тож ми не маємо змоги викликати в них глибокі зміни. Природа чинить інколи радикально, але ніколи — в тому сенсі, як ми це розуміємо; ось чому манія великих реформ інколи дуже згубна для народу, якими б привабливими не виглядали ці реформи суто теоретично. Вони могли б принести користь лише в тому випадку, якби можна було миттєво змінити дух нації, але таку можливість має лише час. Людьми керують ідеї, почуття, звичаї, те, що ми носимо у собі. Інституції й закони є лише відбитком нашого духу, вираженням наших потреб; через це вони й не можуть змінити дух народів, бо самі походять з нього.

Дослідження соціальних явищ не може відбуватися відокремлено від вивчення народів, у середовищі котрих вони відбуваються. У філософському розумінні ці явища можуть навіть мати абсолютну цінність, але в практичному розумінні їхня цінність завжди відносна. Ось чому, при вивченні якогось соціального явища, слід розглядати його послідовно з двох різних боків. Таким чином, чіткішим буде розуміння того, що вельми часто повеління чистого розуму прямо суперечать повчанням практичного розуму. Це бачимо скрізь, навіть там, де справа торкається фізичних даних. З позиції абсолютної істини куб і коло є незмінними геометричними фігурами, котрі строго визначаються певними формулами. Але для нашого ока ці фігури можуть набувати

найрізноманітніших форм. Так, перспектива може перетворити куб на піраміду чи квадрат, коло — на еліпс чи навіть на пряму лінію, й ці фіктивні форми для нас значно важливіші, ніж реальні через те, що ми бачимо лише їх, і фотографія чи живопис можуть відтворювати лише ці форми. Нереальне в деяких випадках виглядає навіть правдивішим за реальне. Уявляти предмети лише в їхніх точних геометричних формах було б спотворенням природи й зробило б її невпізнанною. Уявімо собі такий світ, мешканці котрого могли б лише фотографувати й перемальовувати різні предмети, але не мали б можливості до них доторкнутися; цим мешканцям було б дуже важко скласти собі правильне уявлення про їхню форму. Втім, знання цієї форми, доступне лише невеликій кількості вчених, не становило б для них великого інтересу.

Філософ, який вивчає соціальні явища, повинен завжди пам'ятати, що поряд з теоретичним значенням вони мають ще й практичну цінність, і з погляду еволюції цивілізацій ця цінність — єдина, що має якесь значення. Така позиція має зробити його дуже обережним щодо тих висновків, котрі, очевидно, підказує йому логіка. Але й інші мотиви також змушують його бути стриманим у своїх висновках. Складність соціальних фактів така, що їх не можна охопити всі зразу й неможливо передбачити результати їхнього взаємного впливу. Крім того, за видимими фактами часто ховаються тисячі невидимих причин. Соціальні ж явища є наслідком величезної несвідомої роботи, котра здебільшого непідвладна нашому аналізу. Ці видимі явища можна порівняти з хвилями, що на поверхні океану є вираженням підземних струсів його дна, котрих ми не бачимо.

Коли ми спостерігаємо за більшістю вчинків натовпу, то бачимо, що вони переважно вказують на її виразно низький розумовий рівень. Але є такі випадки, коли

діями натовпу керують, очевидно, таємничі сили, котрі в давнину називали долею, природою, провидінням і зараз називають покликом мертвих. Ми не можемо не визнавати могутності цих сил, хоча зовсім нічого не знаємо про їхню сутність. Інколи здається, що в надрах націй є приховані сили, що керують їхніми вчинками. Що може бути, наприклад, складнішим, логічнішим і дивовижнішим, ніж мова народу?

Вступ

Ера натовпу

Еволюція сучасної епохи. — Великі зміни цивілізації як наслідок змін у мисленні народів. — Сучасне вірування в могутність натовпу. — Воно трансформує традиційну політику держав. — Як виступають нижчі класи і як проявляє себе їхня могутність. — Натовп може мати лише руйнівну роль. — Натовп завершує процес розпаду застарілих цивілізацій. — Всезагальне незнання психології натовпу. — Важливість вивчення натовпу для законодавців і державних мужів.

Великі перевороти, що передують змінам цивілізації, як наприклад, падіння Римської імперії й становлення арабської, на перший погляд є, переважно, наслідками політичних змін, нашестя іноплеменників, падіння династій. Та уважніше вивчення цих подій дає розуміння того, що за цими видимими причинами здебільшого прихована глибока зміна ідей народів. Справді історичні перевороти — не ті, що вражають нас своєю величиною й силою. Єдині важливі зміни, через які відбувається оновлення цивілізацій, стаються в ідеях, поняттях і віруваннях. Значні історичні події є лише видимими наслідками невидимих змін у думках людей. Ці зміни, однак, стаються нечасто через те, що найміцніше у кожній расі — це спадкові основи її думок.

Сучасна епоха є одним з таких критичних моментів, коли людська думка готується до змін. У основі цих змін є два головних фактори. Перший — це руйнування релігійних, політичних і соціальних вірувань, котрі дали початок усім елементам нашої цивілізації; другий — це

виникнення нових умов існування й зовсім нових ідей, що стали наслідком сучасних винаходів науки й промисловості.

Ідеї минулого, хоча й наполовину зруйновані, ще все достатньо потужні; ті ідеї, котрі мають змінити їх, поки що знаходяться в періоді свого становлення — ось чому сучасна епоха — час перехідний і анархічний.

Нелегко передбачити, що може утворитися з такого періоду, котрий мимоволі має хаотичну натуру. Якими будуть основні ідеї, на котрих засновуватимуться нові спільноти, що змінять нас? Ми цього поки що не знаємо.

Але ми вже тепер можемо бачити, що при своєму становленні їм доведеться зважати на нову силу, останню повелительку сучасної епохи — могутність мас. Ця сила з'явилася на руїнах багатьох ідей, котрі вважалися колись істинними, а тепер зникли, багатьох сил, зруйнованих послідовно революціями, і, очевидно, готова поглинути й решту. І у той час, коли наші давні вірування хитаються й зникають, старовинні стовпи суспільства падають один за одним, могутність мас є тією єдиною силою, котрій нічого не загрожує і значення котрої стає все більшим. Епоха, що надходить, буде справді ерою мас.

Щонайбільше століття тому традиційна політика держав і суперництво монархів були головними факторами подій. Думку мас не брали до уваги, зрештою, її й не було. У наш час на політичні традиції, на особисті схильності монархів, на їхнє суперництво більше не зважають, навпаки, голос натовпу стає переважаючим. Маса диктують урядові його поведінку, й саме до їхніх побажань він намагається прислухатися. Не наради володарів, а дух натовпу визначає тепер долю націй.

Вступ народних класів на арену політичного життя, тобто, насправді їх поступове перетворення на керівні

класи, є однією з найвидатніших рис нашої перехідної епохи.

Цей вступ спричинений насправді не всезагальним подаванням голосів, котре протягом тривалого часу не мало самостійної, панівної ролі й легко підпадало під сторонні впливи. Прогресивний зріст могутності натовпу відбувся, перш за все, шляхом поширення певних ідей, котрі повільно насаджувалися в головах, а потім — через поступове утворення асоціацій індивідів для здійснення теоретичних надбудов. Через асоціювання натовп напрацював ідеї (якщо не зовсім справедливі, то, принаймні, цілком чіткі) для відстоювання своїх інтересів і здобув усвідомлення своєї сили. Натовп утворює синдикати, перед якими капітулює будь-яка влада одна за одною, й організовує біржі праці, що прагнуть керувати умовами роботи й платні. Натовп надсилає до урядових зібрань своїх представників, котрі позбавлені будь-якої ініціативи й слугують лише простим знаряддям тих комітетів, що їх обрали.

У наш час вимоги натовпу стають все визначенішими. Обмеження робочого часу, експропріація шахт, залізниць, фабрик, землі, справедливий розподіл продуктів і т. д., і т. д., — ось у чому полягають вимоги натовпу.

Мало схильні до теоретичних міркувань, маси зате дуже схильні до дії. Завдяки своїй нинішній організації натовп здобув величезну силу. Догмати, котрі щойно з'явилися, скоро здобудуть силу старих догматів, тобто, ту тиранічну панівну силу, котра не допускає жодних зауважень. Божественне право мас повинне замінити божественне право королів.

Письменники, яким симпатизує наша сучасна буржуазія й які краще за будь-кого вміють висловити її трохи завузькі ідеї, поверховий скептицизм і, разом з тим, надмірний егоїзм, губляться від одного вигляду нової сили, що зростає перед ними, і щоб якось здолати

«безлад», що панує в головах, звертаються з відчайдушними відозвами до моральних сил церкви, котрими вони колись так нехтували. Вони розповідають нам про банкрутство науки і, як грішники, що розкаялися після повернення з Риму, закликають нас до вивчення істин одкровення. Та всі ці новонавернені забувають, що вже запізно! Якби навіть насправді Божа милість зійшла на них, усе-таки вони не могли б тепер мати достатньої влади над душами, так мало зацікавленими тими питаннями, котрі так поглинули новоспечених святенників. Натовп не хоче зараз тих богів, котрих вони самі не хотіли знати ще не так давно й поваленню котрих самі ж посприяли. Не існує такої божественної чи людської влади, котра б примусила річку текти навспак до свого джерела!

З наукою не трапилося жодного банкрутства, й вона не має стосунку ні до нинішньої анархії умів, ні до утворення нової сили, що зростає всередині цієї анархії. Наука обіцяла нам істину чи, принаймні, знання тих стосунків, котрі доступні нашому розуму, але вона ніколи не обіцяла нам ні миру, ні щастя. Цілковито байдужа до наших почуттів, наука не чує наших скарг. Ми повинні підлаштовуватися до неї через те, що ніщо не може повернути нам тих ілюзій, котрі вона розвіяла.

Загальні симптоми, помітні у всіх націй, кажуть нам про швидке зростання могутності мас і не припускають думки про те, що ця могутність скоро припинить зростати. І що б вона не принесла нам із собою, ми муситимемо з цим погодитися.

Всілякі міркування й промови проти цієї могутності — порожня балаканина. Звичайно, можливо, що вихід натовпу на сцену символізує собою один з останніх етапів цивілізації Заходу, цілковите повернення до періодів неспокійних перехідних часів, котрі, вочевидь, передують розквіту кожного нового суспільства. Але як цьому завадити?

Дотепер масам відводилася найпевніша роль — руйнування застарілих цивілізацій. Ця роль з'явилася не сьогодні. Історія свідчить, щойно моральні сили, на яких трималася цивілізація, втрачають владу, справа цілковитого руйнування завершується несвідомим і грубим натовпом, котрий справедливо називають варварами. Цивілізації виникали й оберігалися маленькою купкою інтелектуальної аристократії, й ніколи — натовпом. Сила натовпу спрямована лише на руйнування. Володарювання натовпу завжди вказує на фазу варварства. Цивілізація засновується на існуванні певних правил, дисципліні, переході від інстинктивного до раціонального, передбаченні майбутнього, вищий рівень культури, а все це умови, яких натовп, наданий сам собі, ніколи не міг дотриматися. Завдяки своїй винятково руйнівній силі натовп діє, наче мікроби, що прискорюють розклад ослабленого організму чи трупа. Якщо будівля якоїсь цивілізації підмита, то натовп завжди призводить до її падіння. Ось тоді й стає зрозумілою її панівна роль, і на якийсь час філософія чисельності стає, вочевидь, єдиною філософією історії.

Чи так само буде й з нашою цивілізацією? Ми можемо боятися цього, але ще не можемо цього знати. Яким би воно не було, та ми мусимо скоритися й пережити панування натовпу.

Цей натовп, про який починають говорити так багато, ми знаємо надто мало. Професійні психологи, які мешкають далеко від нього, завжди його ігнорували, а якщо зацікавилися ним останнім часом, то лише з точки зору його злочинності. Нема сумніву, є злочинний натовп, але є також натовп доброзичливий, героїчний та багато інших. Злочини натовпу становлять лише окремий випадок у її психології; не можна пізнати духовну організацію натовпу, якщо вивчати його злочини, так само, як не можна пізнати духовну організацію якоїсь особистості, якщо вивчати лише її

недоліки. Втім, правду кажучи, всі володарі світу, всі засновники релігій чи держав, апостоли всіх вірувань, видатні державні мужі й, у сфері скромнішій, прості ватажки маленьких людських спільнот завжди були несвідомими психологами, які інстинктивно розуміли дух натовпу, і здебільшого — робили це правильно.

Саме завдяки цьому розумінню вони й ставали володарями натовпу. Наполеон чудово осягнув психологію мас тієї країни, де він царював, але здебільшого висловлював цілковите нерозуміння психології натовпу інших народів і рас. Лише тому, що він не розумів цієї психології, він міг вести війну з Іспанією й Росією, що завдала його могутності удару, від котрого воно загинуло.

Знання психології натовпу виявляється у наш час останнім засобом, що є в руках державного мужа, — не для того, щоб керувати масами, бо це вже неможливо, а для того, щоб не давати їм надто багато волі над собою.

Лише за умови занурення в психологію мас, стає зрозумілим, наскільки сильною є для них влада нав'язаних ідей. Натовпами не можна керувати за допомогою правил, що засновані на суто теоретичній справедливості, а треба шукати те, що може справити на них враження й захопити їх. Якщо, наприклад, якийсь законотворець бажає ввести новий податок, то чи повинен він у цьому випадку вибрати такий податок, котрий буде найсправедливішим? У жодному разі! Найнесправедливіший податок може практично виявитися найкращим для мас. Якщо такий податок не впадає у вічі й здається найлегшим, то він завжди легше буде сприйнятий масами.

Тому побічний податок, яким би він не був великим, не збурить протест у натовпі, бо він не утискує його звички й не справляє на нього враження через те, що вилучається щоденно й виплачується помалу при купівлі предметів споживання. Але спробуйте замінити цей

податок пропорційним податком на заробіток чи інші доходи й зажадайте сплати цього податку зразу, — ви спровокуєте одностайні протести, хоча б теоретично цей податок і був удесятеро легшим за перший. Замість непомітних копійок, котрі сплачуються щоденно, тут виходить порівняно велика сума, й того дня, коли її доведеться сплачувати, вона здаватиметься надмірною, через що справлятиме велике враження. Якби відкладати помалу по копійці, то, звісно, вона б не видавалася такою значною, але такий економічний прийом вказав би на завбачливість, до якої натовп взагалі не здатен.

Наведений приклад досить простий, і його справедливість впадає у вічі. Такий психолог, як Наполеон, звісно, розумів це, та більшість законотворців, котрі не знають дух натовпу, не помітять цієї особливості. Досвід ще недостатньо переконав їх у тому, що не можна керувати масами через вимоги одного лише здорового глузду.

Психологія мас може застосовуватися в багатьох інших випадках. Вона висвітлює численні історичні й економічні факти, котрі без неї пояснити було б неможливо. Я матиму нагоду сказати тут, що якби найчудовіший з-поміж сучасних істориків, Тен, так погано розумів у деяких випадках події нашої великої революції, то так сталося лише через те, що він ніколи не думав вивчати дух натовпу. Він взяв собі за дороговказ у вивченні цього складного періоду описовий метод натуралістів; але ж серед явищ, за котрими доводиться спостерігати натуралістам, ми не бачимо моральних сил, а поза тим ці сили й є істинними рушіями історії.

Отже, вивчення психології натовпу є бажаним з практичного погляду, та навіть якби воно становило лише суто теоретичний інтерес, то й у цьому випадку заслуговувало б на увагу. Розпізнати рушіїв, що керують

діями людей, не менш цікаво, ніж розпізнати якийсь мінерал чи квітку.

Наше дослідження духу натовпу не може бути нічим іншим, лише простим синтезом, коротким викладом наших попередніх пошуків. Не можна вимагати від нашого нарису нічого іншого, крім деяких поглядів, що підштовхують до розмірковувань. Інші поглиблять цю борозну, котру ми накреслили на поверхні так мало дослідженого дотепер ґрунту.

Відділ перший

Дух натовпу

Розділ I

Загальна характеристика натовпу. Психологічний закон її духовної єдності

Який склад натовпу з погляду психологічного? — Численного скупчення індивідів недостатньо для утворення натовпу. — Специфічний характер одухотвореного натовпу. — Фіксування ідей і почуттів у індивідів, з яких складається натовп та зникнення їх власної особистості. — У натовпі завжди переважає несвідоме. — Припинення діяльності півкуль мозку й переважання спинного мозку. — Зниження розумових здібностей і цілковита зміна почуттів. — Змінені почуття можуть бути кращими чи гіршими за ті, що властиві окремим індивідам, які разом утворюють натовп. — Натовп так само легко стає героїчним, як і злочинним.

Слово «натовп» у звичному розумінні означає зібрання індивідів, незалежно від їхньої національності, професії чи статі й тих випадковостей, через які це зібрання з'явилося. Але з психологічної точки зору це слово набуває вже зовсім іншого значення. За певних умов — і причому лише за цих умов — зібрання людей має абсолютно нові риси, що відрізняються від тих, котрі властиві окремим індивідам, що входять до складу цього зібрання.

Свідома особистість зникає, причому почуття й ідеї всіх окремих одиниць, котрі утворюють ціле, що зветься натовпом, дотримуються одного й того ж напрямку. Виникає колективний дух, що має, зрозуміло, тимчасовий характер, але й досить виразні риси. Зібрання в таких випадках стає тим, що я б назвав, за відсутності кращого виразу, організованим натовпом чи